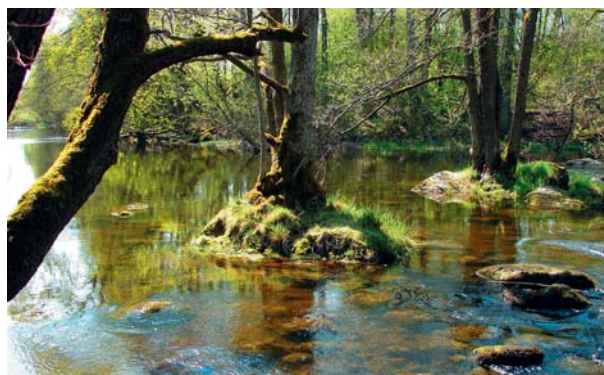

Svartån tar sin början redan i de småländska skogarna mellan Eksjö och Nässjö. Den passerar en mängd små sjöar innan den når Tranås där den mynnar ut i sjön Sommen. Svartån är en av Sommens två inlopp, men utgör även Sommens enda utlopp vid Laxberg. Svartån rinner sedan norrut genom Boxholms kommun och vidare genom Mjölby och följer kommungränsen mot Motala innan den slutligen mynnar ut i Roxen.

Uppströms i skogsbygden forsar Svartån stundtals fram över stockar och stenar. Vattenkvaliteten är bättre ju längre uppströms man kommer och botten hr ofta ett

grovt substrat med lämpliga miljöer för den hotade öringen och sällsynta stormusslor som tjockskalig målarmussla och flodpärlmussla. Här kan man stöta på de försälskande fåglarna strömstare, kungsfiskare och forsärla. Den skygga uttern rör sig också längs ån.

Svartån vid vandringsleden norr om Boxholms tätort.

Foto: Gunnar Myrhede

I norra delen av kommunen rinner Svartån genom ett mer uppodlat och öppet landskap. Här breder Svartåns stränder ofta ut sig i så kallade mader som regelbundet svämmas över. Maderna är viktiga fågellokaler som saknar motstycke i övriga Östergötland. Utmed stora delar av åsträckan är stränderna betade och vegetationen är uppdelad i olika zoner. Där det är som blötast växer bland annat högstarrarter, fackelblomster, gul svärdslija, älggräs och videört. Längre in mot land där marken inte är lika blöt finns den mer kortbetade lågstarrängen med bland annat tuvtätel, pors, ängsruta, ängsull och frossört. På fuktängarna och i lågstarrängen häckar vidare som enkelbeckasin och tofsvipa och ute i högstarrängen häckar änder, svanar och gäss. Många fåglar rastar och övervintrar här. Om ån är öppen vintertid kan sångsvan övervintra i stora flockar.

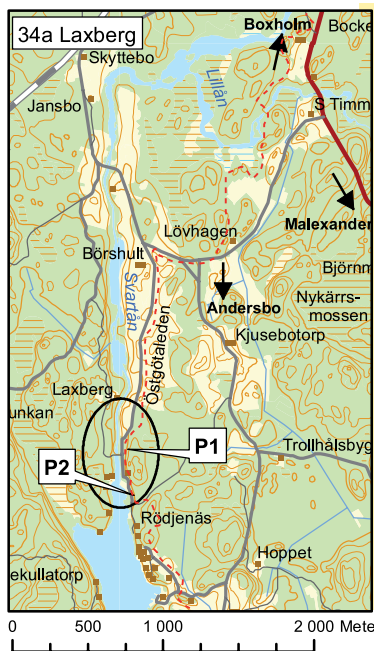
Innan vägnätets tid var vattendragen de viktigaste transportvägarna, och under industriutvecklingen var Svartån en mycket viktig länk. Timmerflotning från Sommen genom Svartån upphörde 1958 då man övergick till transport med motorfordon. Vattnet har gett kraft till brukets hammare, till sågverk och kvarnhjul. Idag driver Svartåns vatten elturbiner.

34a Laxberg

Vid Laxberg har Sommen sitt utlopp till Svartån. De allra flesta namnen på gårdar, orter, sjöar, berg, skogar och vattendrag i Boxholm har hämtat sin inspiration från naturen. Så även namnet Laxberg som fått sitt namn efter öringen (*Salmo trutta*) som haft sin lekplats här sedan historisk tid. Öring har i gamla tider gått under namn som laxöring och örlax. Ett annat gammalt namn är börsting, vilket kanske kan förklara varför gården nedströms Laxberg heter Börshult.

1923 byggdes fördämningen vid Laxberg. Sedan dess har vattennivån i sjön reglerats härifrån. Detta har haft en negativ påverkan på djurlivet i sjön och ån, framförallt för fiskarna öring och röding. Dessa fiskars existens påverkar i sin tur flodpärlmusslan och uttern. Vid Laxberg har man gjort en laxtrappa som fungerar som namnet låter och som ger öringen en väg att ta sig förbi dämnet. Även om dämnet fortfarande är ett hinder så har laxtrappan varit en livsavgörande åtgärd för öringen i Svartån, som tack vare denna fortfarande kan vandra från Sommen och ända upp mot Timmerö. Vid Boxholm och in till Lillån sätter nya fördämningar hinder i vägen.

På vintern kan man vid Laxberg få se alldeles speciella spår i snön. Det är spår av tassar som uppehåller sig längs ån och som ibland övergår i spår av kana nedför en slänt. De här spåren är från den skygga och hotade uttern som vintertid söker föda och fiskar i vattendrag som inte frusit.

Vägbeskrivning

Laxberg (34a): Från Boxholm åk mot Malexander ca 3 km, sväng därefter höger vid skylt Laxberg/Ångbåtsbrygga. Följ skyltning mot Laxberg/Ångbåtsbrygga i ca 3 km. På höger sida ser du Svartån med laxtrappan och dämnet vid Laxberg. Vid P1 kan 2 bilar stå. Här finns liten grillplats. Forsätter du vägen ytterliggare 200 m så kommer du till Laxbergs båthamn och ångbåtsbrygga. Här finns stor p-plats (P2) och informationstavlor om fisket i Sommen. Det går också utmärkt att promenera Östgötaleden.

Dämnet och laxtrappan i laxberg. Foto: Lisa Johansson

Öring (*Salmo trutta*)

Öring har kanske fler skepnader än någon annan av våra fiskar. Det kan vara svårt att tro att den lilla mörka bäcköringen på ett par hekto är samma art som den meterlånga havs- eller insjööringen med silverblank kropp och mörka fläckar. Öringarna har anpassat sitt utseende till den miljö den lever i. Öringens likhet med lax visas i flera äldre namn på öring som laxöring, örlax, silverlax och vårlax. I Boxholm finns äldre gårdsnamn som Öringe, Laxberg och Laxfällan som skvallrar om fiskens forna betydelse och utbredning.

Öring är en omtyckt fisk för sportfiskare. Foto: Gunnar Myrhede

Öringen kräver klara, rena, kalla och syrerika vatten. Den är helt beroende av strömmande vatten eftersom det är där den lever sina första år och det är också i strömmande vatten som den leker och lägger sina ägg. Med förvånansvärd kraft flyttar honan grus och stora stenar för att skapa halvmeterstora, algfria lekropor. Däri portionerar hon sedan ut sina ägg. Öringen kräver ett grovt bottensubstrat av olikstora stenar, grovt grus eller sand. Mellan stenar och grus ligger romkornen och de små ynglen bättre skyddade mot de som vill äta upp dem och i ett grovt bottensubstrat kan vattnet lätt strömma igenom och tillföra både mat och syre. Öringens ägg och yngel klarar inte att överleva i en dyg och igenslammad botten.

På våren kläcks äggen och först när öringen blivit 2-3 år simmar den från sitt vattendrag och ut i sjön där den tillbringar sina ungdomsår med att växa till sig och bli könsmogen. När det är dags att leka börjar öringen sin lekvandring tillbaka till det vattendrag som den föddes i. Under lektiden, mellan 16 september - 31 december, råder totalt fiskeförbud på öring i hela sjön Sommen samt i Svartån och Bulsjöån, de vattendrag där den leker.

Öring är en mycket omtyckt och populär fisk som många gånger varit på gränsen till utrotning. Det i särklass största hotet mot öringen idag är fördämningar och vattenregleringar som stängt den ute från sina lekplatser. I Sommen har man under större delen av 1900-talet försökt hjälpa öringen genom konstgjorda odlingar och utsättningar. Det är dock inte den bästa lösningen eftersom utplanterade fiskar har mycket högre dödlighet och det kan också medföra risker som spridning av sjukdomar och utkonkurrering av unika lokala varianter av arten.

Flodpärlmusslan trivs i rena, klara vatten.

Foto: Jakob Bergengren

Flodpärlmussla (*Margaritifera margaritifera*)

Flodpärlmusslans skal kan bli upp till 16 cm långa och är påfallande tjocka och tunga. Flodpärlmusslan är en av de mest långlivade djur man känner till. Varje år bygger musslan på sitt skal med glimmande pärlemor och genom att räkna årsringarna har man i Sverige hittat en mussla som blev 280 år gammal! Om ett sandkorn eller något annat främmande föremål kommer innanför skalet bäddas det med tiden in i pärlemor, och på så vis kan pärlor skapas. För att hitta en enda värdefull pärla måste i genomsnitt 10 000 musslor öppnas (och därmed också dödas).

Pärlfiske är numer helt förbjudet, men i våra trakter är flodpärlmusslan ändå utrotningshotad och på många håll har den helt försvunnit. Sedan början på 1900-talet har flodpärlmusslan försvunnit från drygt en tredjedel av vattendragen. I Svartån och Lillån fanns förr gott om musslor, men idag återstår bara ett fåtal gamla exemplar. Man har tyvärr inte kunnat se något tecken på att den förökas sig.

Flodpärlmusslan har en komplicerad livscykel som ställer hårda krav på sin miljö för att den ska kunna föröka sig. Flodpärlmusslan är också helt beroende av att det finns öring i vattendragen, eftersom musslans ”yngel” lever som parasit på öringens gälar under en tid av sitt liv. Öringens tillbakagång drabbar alltså även flodpärlmusslan.

Några av de viktigaste anledningarna till flodpärlmusslans tillbakagång är förorenade vatten, övergödning och igenslammade (dyiga) bottenar, kraftverksdammar och andra vandringshinder, bristen på öring, vattenregleringar i ”fel” tid och dåligt vattenflöde.

I Boxholm ligger broarna tätt över Svartån. Den rosa byggnaden är 1700-tals kvarnen, som numera är bruksmuseum.

Foto: Lisa Johansson

Boxholms bruksmuseum är värt ett besök, både invändigt och utanför. Den rosa byggnaden byggdes 1777 som kvarn, och i Svartåns forsar drevs de stora kvarnhjulen. Ett dämme uppströms museet kontrollerar vattenkraften, som idag omvandlas till elektricitet. Ta en promenad, i försärlans sällskap, från museet, över dämnet och följ sedan Svartån nedströms förbi ett flertal broar genom Boxholms industriområde.

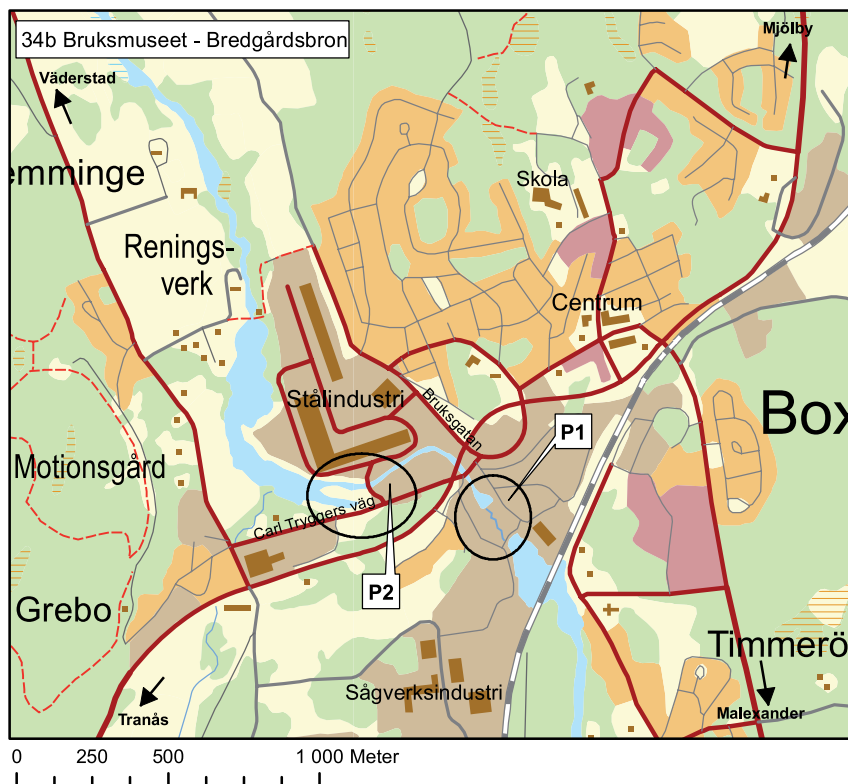
Från den stora gula disponentvillan och rakt ner till Svartån gick förr en bred stenlagd väg kantad av alléträd. Vägen bryts idag av riksväg 32, men från Bredgårdsvägen vid Ovakos lager kan man bland buskar och sly fortfarande se resterna av den pampiga vägen. Vidare gick vägen via stenalvsbron över ån och in till järnindustrins hjärta. Än i dag finns både bron och industrin kvar. Bron är i stort sett densamma sedan den byggdes 1789, men järnindustrin har moderniserats desto mer. Det var här som brukets historia tog sin början med de båda hammarna "Gabriel" och "Beata", efter sin upphovsmakare brukspatron Gabriel Adolf Ribbing och hans fru. Med Svartåns strömmande krafter kunde hammarna drivas att smida spikar, spadar, hästskor och jobbillar mm.

Idag kan du gå i den lummiga grönskan längs Svartåns forsar. Nära naturen och ändå mitt i Boxholms samhälle. Här blandas fåglarnas kvitter och vattnets brus med stålindustrins slammer och buller. Men efter 250 år är det som om naturen har vant sig vid det. Fiskarna slår och träden böjer sina grenar över vattnet som för att ta sig ett litet dopp. På det gamla broräcket sitter ofta en sädesärla och vippar med sin stjärt. På vintern kan man se strömstarens chokladbruna uppenbarelse kila längs det vinteröppna vattnet. I snön kan man se spåren efter den skygga utterns födosök och rutschkanelekar.

Vägbeskrivning

Bruksmuseet – Bredgårdsbron (34b):

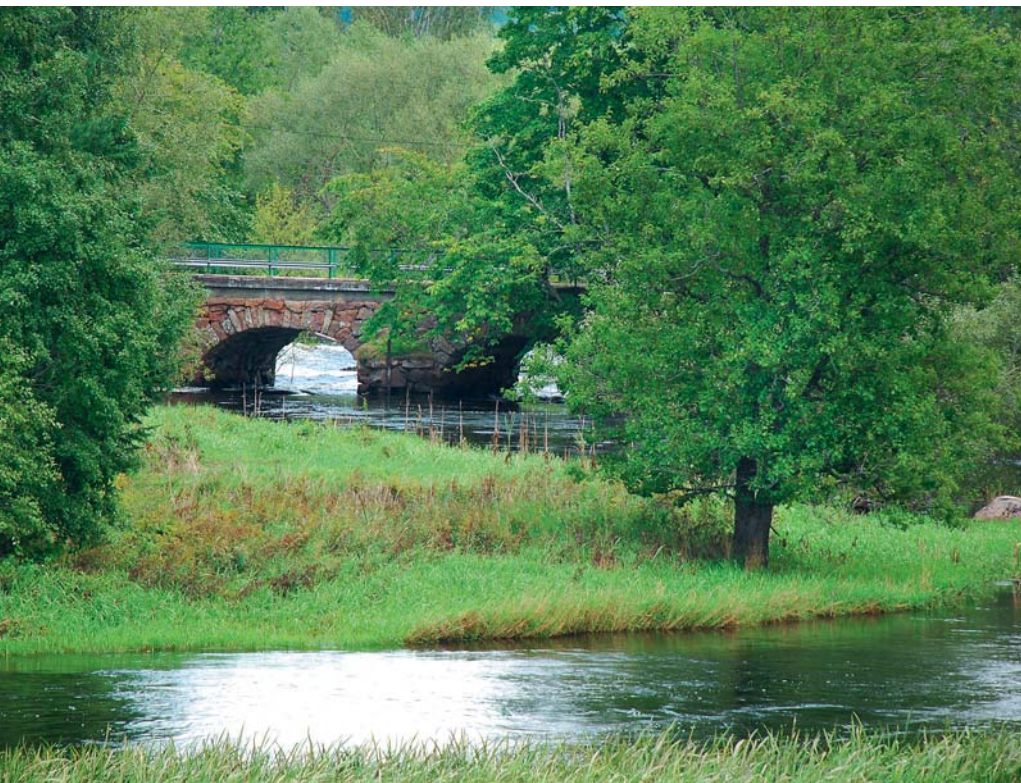
I Boxholm på väg 32 i riktning mot Tranås, sväng vänster in på Bruksgratan vid "osten" (stor silo målad som en ost). Ska du till Bruksmuseet tar du vänster vid skylt "Bruksmuseum" (Masugnsvägen) och parkerar på bruksmuseets parkering (P1) på vänster sida vägen. För besök vid Bredgårdsbron svänger du i stället in på Carl Tryggers väg och passerar över Svartån och under väg 32. Innan röd träbyggnad tar du höger in vid Ovakos lagerbyggnad och parkerar (vid P2).

*Lövträd och lummig grönska kantar Svartån vid den gamla stensatta Bredgårdsbron.
Foto: Lisa Johansson*

34c Öringsfors & Linnefors

Stenvalsbron vid Öringsfors. Foto: Lisa Johansson

Vid Öringsfors forsar Svartån fram så att det skummar och stänker. Vid Öringe har under årens lopp Svartåns vatten och krafter utnyttjats i många olika verksamheter som kvarn, såg och garveri och numer produceras elektricitet. Äldsta verksamheten kan man nog påstå är fisket och då framförallt öringfiske, som ju också gett platsen dess namn. Även pärlfiske har varit stort här. Än finns både öring och flodpärlmussla kvar i Svartån vid Öringe. Den gamla stenvalsbron är försedd med bom, men det går bra att promenera eller cykla över. På andra sidan, vid Frälsegården, betar nötdjur. I hagmarken som sluttar ner mot ån får du en fin promenad och närkontakt med vattnet och dess fågelliv.

Ett besök till det nedlagda grustaget på andra sidan vägen kan också rekommenderas. Här finns en forntida grav, en hällkista, och en koloni backsvalar har sina bon i en sandig schaktbrant som lämnats kvar. Backsvälorna gör nya bon varje år och för att de ska återkomma måste man se till att det regelbundet görs nya schaktbranter.

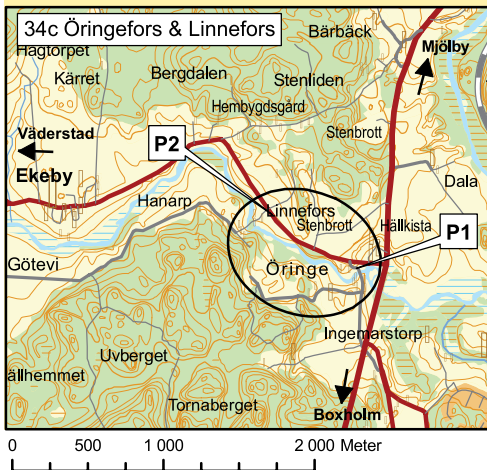
Vid Linnefors där Svartåns vatten stänker kan man ibland se exemplar av den lokala och ovanliga blomman *Keramicus linneforsius*.

Från Ekeby hembygdsgård med knuttimrade röda stugor och trögärdesgårdar är det inte långt att gå Östgötaleden ner mot Svartån och Linnefors. På Svartåns slingrande lopp genom Ekebys mader kan man också ta sig hit med kanot. Fågellivet är rikt, från sädesärlor, trädens småfåglar, knipor och andra änder till mer exklusiva arter som forsärla, kungsfiskare och strömstare. Det höga vattenbruset är en ständig ljudkuliss vid Linnefors. Tidigare drevs en kvarn av vattenkraften och precis vid åns kant finns en tegelbyggnad kvar från ett gammalt mejeri. Numer är det bostadshus och butik med handgjord keramik. Vid bron över ån har spillning och spår efter uttersetts regelbundet.

Vägbeskrivning

Linnefors & Öringsfors (34c):

Från Boxholm åk väg 32 norrut mot Mjölby i ca 6 km. När du åkt över Svartån sväng vänster skyltat "Väderstad". Öringe by och Öringsfors med gamla stenvalvsbron ligger direkt till vänster, där det också går att parkera 3-4 bilar på den asfalterade vägsnutten vid sidan av ån (P1). Här rekommenderas en promenad över bron, sedan ta till höger och in i hagen längs ån. För att komma till Linnefors fortsätter du vägen mot Väderstad drygt 500 m. Vid skylt "keramik" finns en parkering på vänster sida om vägen. Gå Östgötaleden/kanotled ner mellan husen till Svartån och bron.

Utter (*Lutra lutra*)

Med trind kropp, lång svans och simhud mellan tårna simmar uttern tyst och smidigt med svängande rörelser. Morrhåren sitter tätt runt nosen och den mörkbruna pälsen blänker. På land ser man hur stor uttern egentligen är, mer än dubbelt så stor som en mink. Fisk är utterns viktigaste föda, men den kan också äta groddjur, kräftdjur, större insekter, mindre fåglar och gnagare.

Utter. Illustration Niklas Johansson

Uttrar lever ensamma och håller stora revir på omkring 3 - 4,5 mil strandsträcka. Den kan patrullera långa sträckor längs reviret och markerar med starkt doftande spillning och sekret som påminner om en blandning av viol och gammalt hö. Uttern behöver mer eller mindre sammanhängande vattensystem gärna med tillgång till både näringsrikt vatten med mycket fisk och strömmande vatten som är isfria på vintern. Uttern föder 2-4 ungar i ett gryt nära vattnet. Unga uttrar är kända för sin lekfullhet. Utför sluttningar åker de gärna rutschkana i både lera och snö. Med ett belåtet smackande rutschar de ner på magen, för att sedan åter springa upp och börja om från början igen.

På 1950-talet minskade antalet uttrar drastiskt i både Sverige och Europa. År 1968 fredades uttern från jakt, men fortsatte ändå att minska och var nära att dö ut. Miljögifterna PCB, PFOS och PBDE har visat sig vara en stor anledning till uttrarnas kraftiga minskning (PCB i fogmassor, PFOS i impregnerade kläder, golvpolsk och skumsläckare, PBDE i flamskyddsmedel i TV-apparater, datorer mm). Ämnena bryts inte ner utan läcker ut i naturen på olika sätt och hamnar i fisken som uttrarna äter. Gifterna samlas i uttrarnas kroppar och stör deras förmåga att få ungar. Först på 90-talet märktes en ökning av antalet uttrar.

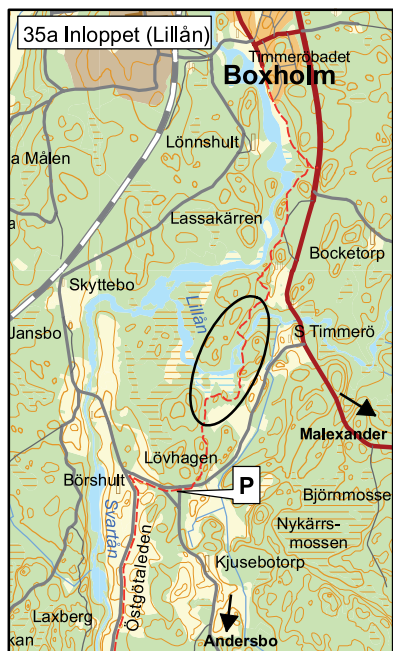
Även om uttrarna glädjande blivit fler de senaste åren så är verksamheter som dikning, dämning, byggnader och vägar ett hot mot uttrarnas vattenmiljöer. Uttern är upptagen både i den svenska och den globala rödlistan som "sårbar". I Boxholms kommun finns gott om fina vattendrag och sjöar där uttern kan leva. Vid en inventering 1999 längs Svartån och dess biflöden upptäcktes flera spår från utter, som uppskattas komma från sammanlagt ca 10 individer. Spåren visade att uttrarna höll sig främst längs Lillån öster om Boxholm och längs Åsboån mellan Strålsnäs och Pålsbo, samt vid Kårarpsbäcken. Spår fanns också längs Svartån vid Öringe och Lillån vid Ryckelsby. Under senare år (2003-2007) har regelbunden vinterspårning genomförts av utter i Boxholm, främst längs Svartån. Den har visat på en årlig förnyring och kanske även en ökning av utterstammen i Svartån. Spår har regelbundet setts vid Laxberg samt i centrala Boxholm vid sågdammen och Flemmingedammen. Säkra spår har även setts vid Linnefors, Kvarnkulla (söder om Åsboån), söder om sjön Öjaren samt senast även längs Lillån vid Kvisslelhult.

Östgötaleden korsar Lillån vid dammluckorna. Foto: Lisa Johansson

Lillån är ett biflöde från Svartån som norr om Börshult har sitt inlopp. Från Trevägskorset till Andersbo kan man gå Östgötaleden in i blandskogen och gå en trevlig promenad som leder fram till ett dämme med en bro över Lillån. På leden dit passerar du bland annat ett igenvuxet odlingslandskap med flera riktigt

stora gamla ekar med sina grova grenar inklädda av långa hänglavar. Närmare ån blir marken allt fuktigare och du kommer så småningom fram till en riktigt blöt sumpskog. Från dämnet fortsätter sedan leden längs Svartån förbi Brännvinslia, Stenbordet och Lönnshultsforsen och fram till Timmerö. Där kan du välja att gå in till Boxholms tätort eller ta av österut på leden och åter korsa Lillån (se 35b Timmerö-Strömmen).

Vägbeskrivning

Lillåns inlopp (35a): Från Boxholm följ skyltning mot Malexander i ca 2 km. Sväng höger skyltat "Laxberg"/"Ångbåtsbrygga" och åk drygt 1 km. Parkera där vägen går i en triangel i korsningen Andersbo/Laxberg. Gå Östgötaleden på andra sidan vägen som leder in på stig i skogen.

35b Timmerö – Strömmen

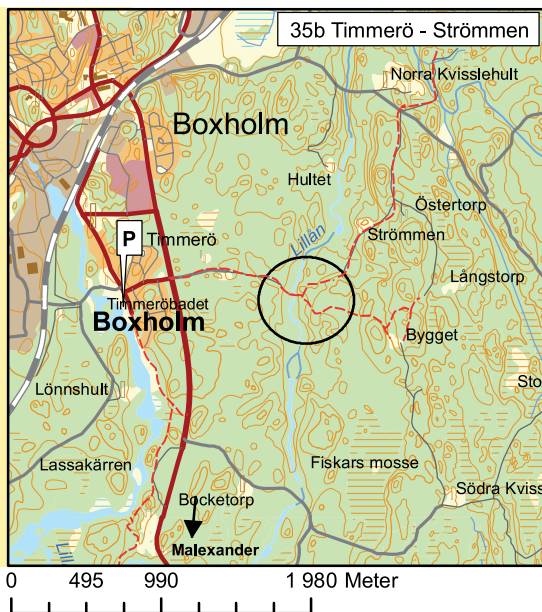
En rejäl träbro tar Östgötaledens vandrare över Lillån. Foto: Lisa Johansson

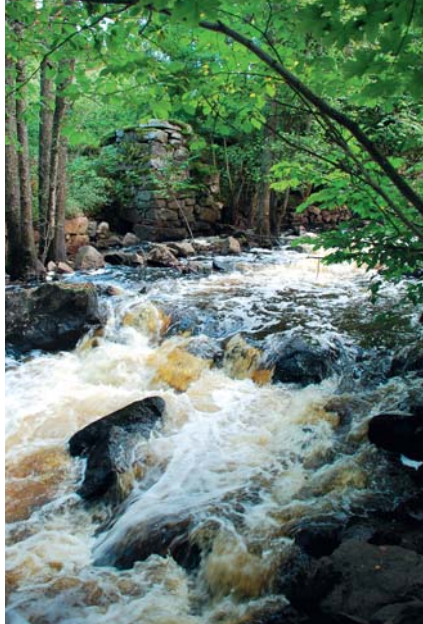
Från Boxholms tätort och Timmerö kan man med en enkel och kort promenad på den orangemarkerade Östgötaleden ta sig till Lillåns blå vatten och lummiga stränder. En bro går över ån och man kan ta sig vidare till skogsområdet på andra sidan. En bit in på leden finns ett vindskydd med en eldstad. På vägen dit passerar du en plats som ser ut som en gata belagd med naturstenar går rakt genom skogen. Detta är troligtvis en blocksänka, ett frostfenomen, som kan uppkomma i blockrik morän i kombination med gynnsam terräng och i samverkan med speciella klimatförhållanden. Fortsätter du Östgötaleden norrut kan du ta dig en långpromenad över Granbäcken (Lillåns tillflöde från Sjögarpasjön) och Rankeberget. Vidare kan du ta dig ända till Åsbodalens gammelskog där du åter får kontakt med Lillån.

Vägbeskrivning

Timmerö – Strömmen (35b):

Parkera vid Timmeröbadet i Boxholm. Härifrån kan man gå Östgötaleden längs Gamla Timmerövägen och Anderstorpsvägen och vidare till bron över Lillån. Det är möjligt att gå Östgötaleden ända till Åsbodalens gammelskog (39). Från Timmeröbadet kan man också gå Östgötaleden söderut till Brännvinslia längs Svartån och vidare till Lillåns inlopp (35a) och ända till Södra Börshult (27) och Laxberg (34a).

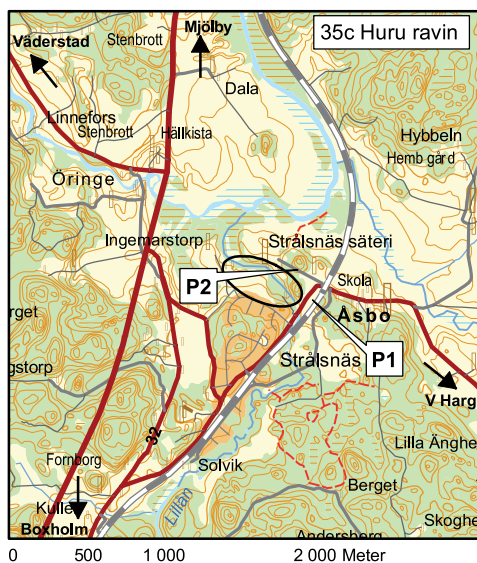

Ruinerna av Huru kvarn syns i bakgrunden av Lillån som forsar fram vid högt vattenstånd. Foto: Lisa Johansson

Den finaste sträckan av Lillån är nog den vid Strålsnäs strax innan vattendraget mynnar ut i Svartån. Mellan det som tidigare var Huru kvarns dämme och ner mot Svartån vindlar sig Lillån fram, stundtals kraftigt strömmande och brusande, genom en ravinliknande bildning. I den lummiga ridå som kantar ån finns nästan alla Sveriges lövträd representerade. Träden böjer sina kronor över vattnet, vissa är riktigt gamla, överväxta av lavar och tickor som trivs i den fuktiga luften. Det finns gott om död ved och fågellivet är rikt. I denna insektsrika å kan man bland annat stöta på den pigga lilla strömstaren.

En örtrik lundflora av sippor, svart trolldruva och tibast blommar längs ån. På samma sida som Strålsnäs säteri betar får ända ner mot ån. Åns botten är grusig och stenig och lämpar sig utmärkt för öring. Från Svartån simmar också öring upp hit. Men uppe vid Huru kvarnruin är det stopp. Här finns nämligen ännu dämnet kvar från kvarnen. Dämnet har idag ingen funktion, men stoppar öringen, och flodpärlmusslorna, från fortsatt färd uppströms Lillån.

Vägbeskrivning

Huru ravin (35c): Från Boxholm åk väg 32 norrut mot Mjölby i ca 4 km. Sväng höger skyltat "V Harg". Åk ca 4 km in genom Strålsnäs samhälle (Åsbovägen). Huru dämme och kvarnruin ligger på vänster sida där vägen korsar Lillån. På höger sida finns en asfalterad vägsnutt där flera bilar kan parkera (P1). Ett annat alternativ för att komma nära ån och ravinen är att svänga vänster mot Strålsnäs säteri skyltat "Herrgården" och "gravfält". Passera den stora röda ladugården och parkera efter 200 m (P2). Promenera ner till Lillån och ravinen genom fårhagen på vänster sida vägen.

36 Disponenthagen

På det gamla bostället Berg byggdes disponentvillan, Karlsberg, 1806 av brukspatron Peter Carl Burén. Granne med det pampiga gula huset ligger en fin hagmark med gammal historia. Genom den öppna hagmarken syns ännu tydliga spår av den gamla stenkantande vägen mellan Boxholm och Tranås. Det är inte svårt att föreställa sig brukspatron komma farande här en vårdag i sin fina hästdroska, förbi blommande apel och körsbärsträd. En del är fortfarande sig likt. Redan då gick boskap och betade mellan åkerlapparna i slänten. Åkermark och betesmark var väl avdelade. En bred, lång stenmur står ännu solid kvar, liksom ett par gamla grindstolpar med handsmidda järnbeslag .

Flera hundra år äldre är de gamla ekjättarna som, trots deras höga ålder och ihåliga stammar, står här stolta och ståtliga i säkert många hundra år till. Hagens största bjässe står längs kanten av den gamla vägen som en grindvakt. I dess ihåliga inre har en fågel funnit en utmärkt boplats och ivrigt byggt på sig ett rejält risbo. Tjocka lager av brunt trämjöl, mulm, fyller eken och väljer ut från håligheter. Böj dig ner och kika närmare på mulmen. Ser du små mörka avlånga ”muslortar”? Det är inga muslortar, utan spillning från läderbagg. Läderbaggen är en stor skalbagg som lever i gamla ihåliga mulmekar. Läderbaggen är mycket ovanlig och rödlistad. Östergötlands eklandskap är en av läderbaggens viktigaste lokaler i Europa. Därför har vi ett stort ansvar för våra gamla ekar och dess många ovanliga invånare, bland andra läderbaggen, som dessutom är Östergötlands landskapsinsekt.

Läderbaggens spillning ser ut som muslortar.

Foto: Lisa Johansson

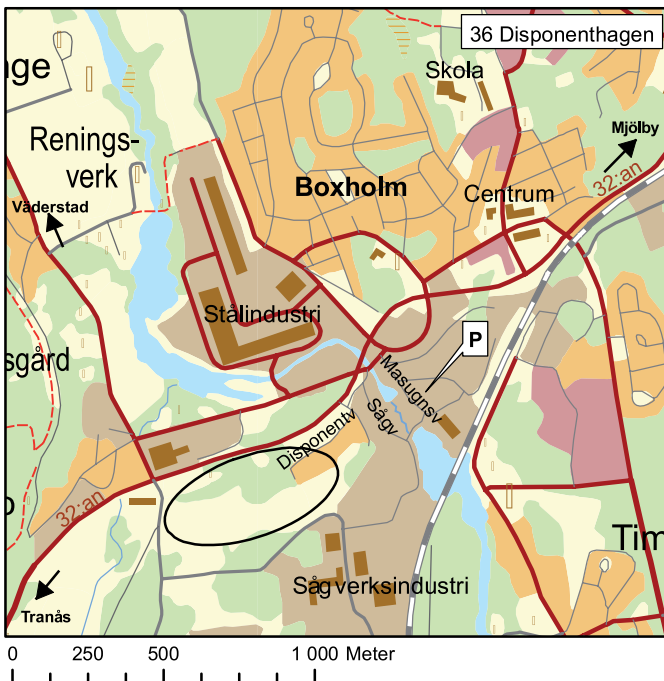

Vägbeskrivning

Disponenthagen (36): I Boxholm på väg 32 i riktning mot Tranås, sväng vänster in på Bruksgatan vid ”osten” (stor silo målad som en ost). Ta sedan vänster vid skylt ”Bruksmuseum” (Masugnsvägen) och parkerar på Bruksmuseets parkering (P) på vänster sida vägen. Härifrån får du gå en bit längs ån uppströms, över dämnet och sedan nedströms längs Sågvägen. Ta vänster vid den stora röda byggnaden som numera är kontor till Boxholm Skogar AB och gå Disponentvägen förbi gula Disponentvillan och vidare in i ekhagen. Se karta sid 115.

En av de fina stenhägnaderna i Disponenthagen. Foto: Lisa Johansson

37 Boxholms säteri

År 1582 kom Arvid Gustafsson Stenbock ridande med följe genom Flemminges lövskogar. Arvid var en rik och inflytelserik man och hans unga syster var gift med självaste Gustav Vasa. Herr Stenbock själv var ståthållare på Vadstena slott, men nu skulle han utse platsen för sitt eget residens. I Svartådalens böljande landskap öppnade sig en glänta intill Svartåns strand. På denna sköna plats lät han uppföra sin sätesgård Bocksholm. Under årens lopp har många mäktiga och inflytelserika män bott här, inte minst generationerna av brukspatroner på Boxholms bruk. Någon gång anlades här en stor park med bokträd och en reglerbar damm. Redan från början av 1900-talet berättas om hur man från alla samhällsklasser tog sina söndagspromenader i bokparkens skira grönska. Om våren spirade här sipporna och kärleken bland paren som gick hand i hand och ristade kärlekförklaringar i trädens bark.

Idag har träden kommit upp i en ansevärd ålder och på bokarnas bark har naturen själv ristat sin kärleksförklaring i skriftlavarnas gåtfulla klotter. Stora och kraftiga eldtickor med grå översida och ljus kant växer långt ner på stammarna. Tickans egenskap att brinna långsamt användes förr för att hålla elden vid liv nattetid. Vårens ljusa bokskog blir mörkare om sommaren då bladen effektivt fångar ljuset. Det är som att gå i en pelarsal av släta gråglänsande stammar, och högt däruppe svävar ett mörkgrönt platt tak i flera våningar. Fjölårslöven prasslar ännu bland markens sparsamma växtlighet. På hösten skimrar bokskogen i ett helt nytt ljus i murriga brunröda och brungula nyanser.

Bokskogen vid Boxholms säteri bjuder in till många mysiga promenader.

Foto: Lisa Johansson

Eldticka på bok. Foto: Lisa Johansson

Vägbeskrivning

Boxholm säteri (37): På väg 32 i Boxholm i riktning mot Tranås sväng höger skyltat "Ryckelsby". Åk ca 3 km och sväng höger ner på den allékantade vägen till Boxholms säteri. Strax innan bron ligger en ladugård på höger sida, där på ladugårdsplan är det ok att parkera ett par bilar (P37). På andra sidan vägen kan du promenera på en gammal körväg in i bokskogen. Från Boxholm kan man också komma bakvägen till säteriet via Stenbocks väg på östra sidan om Svartån, förbi Svartåvallen. Se karta sid 118.

Ett mindre vattendrag går från Sjögarpesjön och rinner vid Säteriet ut i Svartån. På vägen genom bokskogen går vattnet genom djupa fina raviner och vidare till den anlagda dammen. Man kan passera dammen med sitt lilla vattenfall på en liten gammal stenalvsbro. Här har du goda chanser att få se strömstarens knubbiga och chokladbruna gestalt kila fram längs bäcken. Går du sedan ner mot Svartåns strand kan du få se spåren efter ett annat sällsynt djur – bävern! Längs vattnet har bävern fällt flera aspar för att komma åt grenarnas bark.

Bäver (*Castor fiber*)

Bävern är nattaktiv och väldigt skygg, men det är ändå lätt att se om de finns i trakten. Det märks särskilt fram på hösten då bävern inte längre kan livnära sig på sommarens vegetabilier. Då övergår bävern nästan helt till att äta bark på asp och björk. Den vill åt den gröna yttre barken som finns i trädets övre delar och grenar. För att få tag på den åtråvärda barken gnager bävern på stammen tills trädet faller. Bävern är en riktigt skicklig skogshuggare! Det gråbruna lurviga djuret blir i regel drygt 1 m långt och väger ca 18 kg. Svansen är stor och platt med ett fjälligt mönster. Den är vår största gnagare och med sina kraftiga och vassa tänder kan den ta ner träd som är över 1 m i diameter. Oftast är det dock små träd, närmast sly, som den gnager av. Bävern doppar gärna grenarna våta innan den gröna grenen matas in i munnen och likt en barkningsmaskin kommer ut skalad och gul på andra sidan.

Bäverns bo kan antingen vara en utgrävd jordhåla i marken, eller också en hydda i vattnet, komplicerat byggd med grenar och ris tätad med lera och gytta. Bävern är en utmärkt byggnadsingenjör och en bra hydda kan användas i flera generationer och efter år av påbyggnad kan hyddan ta ansevärd dimensioner. Invändigt är hyddan indelad i blindgångar samt "matrum" och "sovrum". Väggarna och golven är släta och belagda med en mjuk tätning av mossa och en "madrass" av fina, smala träspån. Strax utanför ingången under vattnet lägger bävern upp ett vintermatförråd av grenar och mindre stammar. Bävrarna håller ihop i par och föder sina ungar på våren, ofta tre stycken. Ungarna bor kvar hos föräldrarna tills de blir könsmogna efter 2-3 års ålder.

Bäverns hela beteendemönster präglas av en intim samhörighet med vatten. På land tycks bäverna vara ganska klumpig, men i vattnet är den smidig och snabb. I vattnet känner sig bävern trygg och den bygger därför sin hydda med ingången under vatten. Därför är det viktigt att vattnet håller en hög och stabil nivå, och det kan bävern själv reglera genom att bygga dämmen. Dammen bottenfryser heller inte om vattennivån är hög. Med otroligt hållbara byggen av grenar, stenar, ris, lera och gytta kan bävern dämna upp både små och stora vattendrag och därmed förändra ett helt landskap. När vattennivån stiger och svämmar över markerna skapas helt nya våtmarker.

Med sådana här stora aspar arbetar bävern ofta flera nätter. Aspen till vänster är nygnagd medan aspen till höger har ett äldre grånat gnagmärke. Fotot är taget intill Svartån vid Boxholms säteri 2007. Foto: Lisa Johansson

38 Källebergsmossen (Österskogen)

Skogen norr om Boxholms samhälle går sedan gammalt under namnet Österskogen. Boxholms villaområden, simhall och Stenbockskolan angränsar precis intill skogen och man tar sig lätt in i den via någon av de fina motionsslingorna och elljusspårerna. Nästan alla Boxholmsbor har någon form av anknytning till skogen och många historier berättas härifrån, bland annat den om Skogs-Sara (Sara Margareta Netz 1842-1929) som ensam bodde i en koja i Österskogen sedan hon flytt från en fattigstuga i Småland. Från brukets storhetstid finns många rester efter kolmilor.

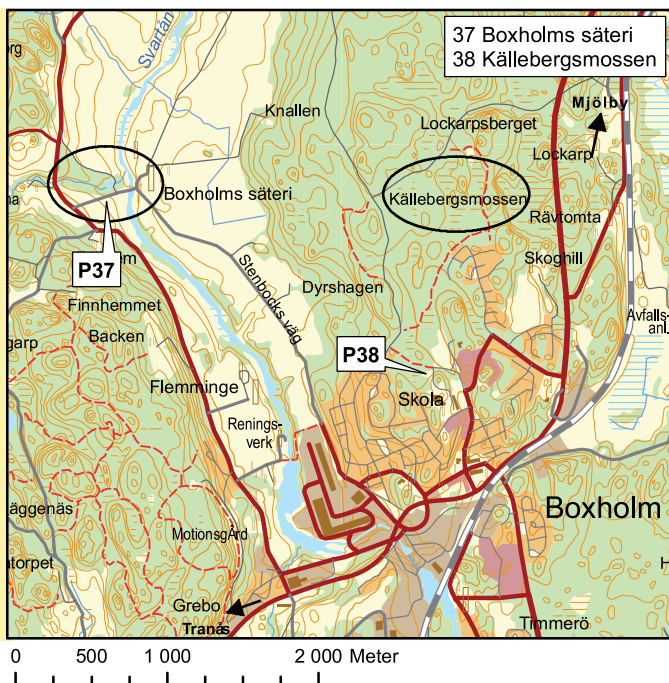

Ekorre. Foto: Lisa Johansson

Skogen varierar från rena granåkrar utan naturvärden till mer mångformiga och artrika miljöer. Här finns blandskogar med omväxlande torra bergsknallar till sumpskogar och tallrismossar. Källebergsmossen är ett fint exempel på en tallrismosse beväxten med friskt doftande skvattram på en matta av vitmossa. Runt mossen finns en blötare lagg med blandskog och sumpskog och ca 400 meter väster om Rävtofta finns en litet berg med lodytor och en sumpskog nedanför. På de mossiga lodytorna växer platt fjädermossa och grov fjädermossa och på sumpskogens träd finner man gammelgranlav och kattfotslav.

Vägbeskrivning

Källebergsmossen (38): Från Boxholms centrum kör Parkgatan till Stenbockskolan och simhallen. Stor parkering (P38) finns på höger sida Skogsgatan strax innan skolan. Härifrån utgår motionsslingor in i Österskogen. Till Källebergsmossen är det ca 2,5 km enkel promenad om man håller högervarv i motionsspåret.

På östra sidan om Lillån mitt mellan Boxholm och Strålsnäs, ligger Åsbodalens gammelskog, en drygt 1 ha stor nyckelbiotop med gammeltallar. Du kommer lättast hit från Östgötaleden som går från Åsbodalen till Råstocken. Mitt på Östgötaledens orangemarkerade stig ansluter en blåmarkerad stig som leder till gammelskogens pelarsal. Den blåmarkerade stigen med informationsskyltar har gjorts av markägaren Boxholms Skogar AB som frivilligt avsatt skogen som naturskog.

De ståtliga och kraftiga tallarna imponerar lätt på besökaren. De grova stammarna har färgig ”krokodilbark” och de knotiga grenarna bildar platta, breda kronor som talar om att tallarna slutat växa på längden och att de därmed nått över medelålder. I en av tallarna har man borrarat ut en bit av trädet och av årsringarna räknat fram att just den tallen såg sitt första solljus år 1777. Trots sin ålder kan den leva här i minst 200 år till.

I flera av de grova tallarna kan man se gamla spår efter en skogshuggares stämpelyxa. Av någon anledning blev aldrig de ”dömda” tallarna avverkade. Nu står de kvar här till glädje för oss besökare och till glädje för de som bor här; lavar och insekter, hålhäckande fåglar och hackspettar som i vissa träd hackat ut sig ”höghus” i flera våningar.

Gamla tallar med krokodilbark i Åsbodalens gammelskog. Foto: Lisa Johansson

Tallörten är inte grön eftersom den saknar klorofyll. Foto: Lisa Johansson

I en solig sydvästvänd sluttning, mellan en bergshöjd och Lillån, har skogen fått växa i ett gynnsamt och skyddat läge med mildt lokalklimat och hög luftfuktighet. Olika sorters marklavvar och svampar, som trattkantareller och grovticka, växer i den mosstäckta marken. Stråk av revlumner ser ut som små barrträd i miniatyr, och överallt ser man tallörtens blekgula stjälgar och blommor. Tallörten saknar klorofyll och därför kan den inte som de gröna växterna använda sig av solljuset som energikälla. I stället har tallörten bildat "partnerskap" med en svamp, och tillsammans lever de av att bryta ner döda växter och djur.

Vägbeskrivning

Åsbodalens gammelskog (39): På Söderleden i Boxholm, riktning Malexander, ta vänster in på Frebyvägen även skyltat mot "Avfallsanläggning" mm. Efter 1 km, håll vänster skyltat "Avfallsanläggning" och fortsatt ytterligare drygt 1 km. När du passerat bron över Lillån ta vänster och efter ca 800 m tar vägen slut. Kommer du med bil kan du parkera här. Gå Östgötaleden in i skogen, efter ca 200 m ansluter en blåmarkerad led som går till gammelskogen. Det går också bra att gå Östgötaleden från Trimplaberget vid Strålsnäs till gammelskogen, en sträcka på ca 2 km.

